

9. BNC – British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpus.byu.edu/bnc/>
10. CCG – Corpus Concordance German [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lex Tutor.ca/concordancers/concord_g.html
11. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim : Dudenverlag, 2001
12. Longman Dictionary of Contemporary English / edit. N. D. Turton, J. Brian Heaton. – Boston : Pearson ESL, 2003. – 1968 p.
13. Oxford Advanced Learner's Dictionary / edit. A. S. Hornby. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 1796 p.

Summary. The article presents an attempt to research the ways of language interpretation of the concept of FREEDOM in the English, German and Ukrainian languages. The definition of concept is given from the standpoint of linguoculture, a modern linguistic trend which views the phenomenon of culture through language interpretation. The three components of linguocultural concept in general and of the concept of FREEDOM in the English, German and Ukrainian languages in particular are analyzed.

Key words: linguocultural concept, notional component, imaginary component, axiological component, conceptual metaphor, perceptive image, frame.

УДК 311.161.2'373.612.4:81.23

І.С.Беркещук

СЛОВОТВОРЧА МЕТАФОРА У МЕНТАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

Пропонована розвідка присвячена огляду та аналізу окремих теоретичних праць, у яких досліджується метафора як спосіб відображення дійсності, словотворча метафора та ментальність. З'ясовано значення термінів «менталітет», «ментальність», «словотворча метафора».

Ключові слова: менталітет, ментальність, метафора, словотворча метафора.

Вивчення метафоричного способу відображення дійсності – одна з перспективних напрямів когнітивної лінгвістики. На сьогодні пильну увагу вчених направлено на осягнення зв'язку національної мови і мислення. І саме в метафорі стали бачити ключ до розуміння основ мислення і процесів створення не тільки національно-специфічного бачення світу, але і його універсального образу.

Ще В. Гумбольдтом було зазначено, що різні найменування не є еквівалентом чуттєвого сприйняття предмета, це перш за все розуміння його, яке закріплене в мові шляхом знайденого для нього слова. Метафора як похідна одиниця у своїй внутрішній формі фіксує спосіб пізнання явища в процесі його найменування. Для метафори характерний особливий моделюючий потенціал, тому що вона перш за все «показує нам рух думки», а саме різні компоненти ментальної сфери. Базою для метафоричного осмислення сфери абстрактного виявляється лексика з конкретно-предметними значеннями. За словами Н. Д. Арутюнової, ми «асоціюємо абстрактні поняття з конкретними предметами, тому що це єдиний спосіб для того, щоб уніфікувати світ ідей та світ речей» [4, 94].

Один із напрямків сучасного мовознавства – аналіз метафоричної системи української мови в аспекті її моделювальних можливостей в українській мовній картині світу.

Метафори закладені вже в самій понятійній системі мислення людини, це особливого роду схеми, за якими людина думає і діє. Метафора – це своєрідний відбиток історії, культури народу, ідеології суспільства.

Інтерес до менталітету «спалахнув» в суспільній свідомості у зв'язку із різноманітними процесами в суспільстві. Хоча, треба визнати, про специфічність загадкової «української душі», «українського національного характеру» любили говорити завжди.

Категорія «менталітет» походить від прикметника «mentalis», що з'явився у XIV ст. столітті і позначав у середньовічній схоластиці приналежність розуму, мисленню. Ввели цю категорію у науковий обіг французькі вчені М. Блок та Л.Февр.

Особлива заслуга у визначенні категорії ментальності належить історичній антропології – напрямку в міжнародній історіографії, що виник у 60-70-ті роки XX ст. Під ментальністю спочат-

ку розуміли «колективну душу», колективну «психею», що включає в себе ціннісні установки, культурні форми, символи і міфи (Альфонс Дюпрон).

У працях видатних французьких дослідників, таких, як Ж. Ле Гофф, ця категорія знаходить свій розвиток. Ментальність, за Ж. Ле Гоффом, – сфера уявного. Уява ж не відтворює, а перетворює реальність, втілює її в образи, народжені фантазією, натхненням, поетичним почуттям. Джерелами відомостей про світ уявного служать, в першу чергу, твори літератури і образотворчого мистецтва. Вивчити світ уявного – значить проникнути вглиб колективної свідомості суспільства.

Однак, на наш погляд, найкращим «відкриттям» для лінгвістики є думка М. Фуко про те, що інструментом освоєння реальності є мова, мовна практика людей, в ході якої не тільки освоюється, «обговорюється» світ, але й складаються правила цього обговорення, правила самої мови, а значить і відповідні ментальні конструкції. Отже, так ментальність перетворюється у свого роду «граматику згоди» [7, 35].

Про це ж, на наш погляд, говорить і німецький історіограф Герд Телленбах: «Ментальність – це природна, само собою зрозуміла, часто навіть імпульсивна поведінка і реагування; мимовільний, мало схильний до впливу свідомості образ мислення. Це добре проявляється в ідіомах, що передаються з вуст у уста, прислів'ях, коли про їх походження і точне значення не замислюються, і коли вони природно, майже мимоволі, спливають у підсвідомості» [див. 9, 264].

Складність аналізу менталітету народу полягає в тому, що, як і будь-яке явище духовного життя народу, його важко виокремити й обґрунтувати. В. Г. Акопов [1, 53] вважає, що ментальність можна швидше описати, ніж визначити, і що пошук точного визначення чи оригінальної інтерпретації цього популярного терміна приречений на неуспіх через те багатство, яке закладене в його розпливчастості. Крім цього, ментальність певного народу, як правило, вивчають дослідники, представники іншого етносу, і, як наслідок, люди з іншою ментальністю, що, безумовно, здійснює суб'єктивний вплив на дослідження.

Проте менталітет неможливо приховати. Він проявляється в культурі, матеріалізується в способі життя, традиціях, цінностях та нормах поведінки, у мові. Кожен носій мови формує своє бачення світу не на основі самостійної переробки своїх думок і переживань, а в межах закріпленого в поняттях мови досвіду його мовних предків, що зафіксований у міфах та архетипах; засвоюючи цей досвід, мовець лише намагається його застосувати й трохи вдосконалити. Але в процесі пізнання світу створюються й нові поняття, що фіксуються в мові, яка є культурним надбанням.

Незважаючи на вищевикладене, ми все ж спробуємо дати визначення поняттю «менталітет».

Менталітет – це категорія, яка відображає внутрішню організацію та диференціацію ментальності, складу розуму, складу душі народу; менталітет різних народів – це психолінгвоінтелект різномасштабних лінгвокультурних спільнот. Як свідчить аналіз наукової літератури, під менталітетом розуміють певну глибинну структуру свідомості, яка залежить від соціокультурних, мовних, географічних та інших чинників. Такі відомі вчені, як Ю. Апресян [3], Є. Яковлева [13], О. Корнілов [7], вказують, що особливості національного менталітету виявляються тільки на рівні мовної, наївної, а не концептуальної картини світу. Кожна з національних картин світу – це унікальне суб'єктивне уявлення про дійсність; уявлення, що включає в себе об'єкти неопосередкованої й опосередкованої дійсності, до якої належать такі компоненти культури, як міфи, повір'я, легенди, релігійні погляди тощо.

За твердженням А. Хроленка, менталітет не є монолітний, він різномірний [11, 44]. Так, у свідомості та поведінці сучасної людини відображаються фрагменти давньої магічної свідомості. Менталітет з часом може змінюватися. Проте менталітет – це завжди система, елементи якої відрізняються за віком, походженням носіїв певної лінгвокультури. Менталітет – це склад розуму, спосіб сприйняття світу, а ментальність – це інтелектуальний світ людини.

У нашому дослідженні ми, услід за В. В. Колесовим, не розмежовуватимемо поняття «менталітет» і «ментальність». Перевагу надаємо терміну «ментальність» як світогляду в категоріях рідної мови, у якому поєднуються інтелектуальні, духовні й вольові риси національного характеру в його типових проявах [6, 81].

Одним з основних теоретичних постулатів, на які вони опираються, є гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Г. Уорфа. Суть її полягає в тому, що люди, які говорять різними мовами та належать до різних культур, по-різному сприймають світ.

Психологія людини, особливості її світогляду залежать від суспільства, у якому вона живе, від колективу, який її оточує. В останньому формується засади можливого виявлення емоцій. Як зазначає М. Ф. Алефіренко [2, 276–277], свідомість – найважливіша складова частина ментальності. Другою її складовою частиною є неусвідомлені процеси й відчуття. Культура – частина людської ментальності. Саме тому «ментальність» – набагато ширше поняття, ніж «культура».

Мова – це засіб, завдяки якому ментальність породжує у своїх глибинах культурні феномени. У культурологічній літературі є спроби диференціювати менталітет. О. О. Белік [5, 135],

зокрема, наводить приклад трьох різновидів менталітету: західний, дедуктивно-пізнавальний менталітет, який прагне у формі понять і суджень відобразити навколишню дійсність і який має практичну спрямованість; східний менталітет, зорієнтований на інтуїтивне мислення, бо більшою мірою спрямований на споглядання, духовне самовдосконалення, розвиток внутрішнього світу, де переважно використовуються не поняття, а смислові образи та міфи; менталітет традиційного суспільства, зорієнтований на предметне вирішення життєвих ситуацій і конкретних проблем, що стоять перед етнокультурною спільнотою. Отже, ментальність – це те загальне, що народжується із природних даних і соціально обумовлених компонентів та розкриває уявлення людини про світ. А мова народу – це найбільш універсальне втілення етнічності, підвалина існування культури, історії, традицій, вірувань, побуту і, як наслідок, – національних відмінностей у сприйнятті світу. Вона виражає національний менталітет, який, переживши століття, зберігає відгуки минулого в приказках, метафорах, фразеологізмах та інших лінгвістичних символах культури.

У тісному зв'язку із ментальністю перебуває метафора, а саме метафора словотвірна, крізь призму якої змальовується українська мовна картина світу.

Метафора як мовний феномен є об'єктом вивчення багатьох філологічних дисциплін. При цьому традиційно протиставляється метафора як об'єкт номінації (лексична метафора) та метафора як троп (об'єкт теорії художнього мови). За різноманітністю підходів до вивчення метафори, визначення її меж та самої сутності цього явища вченими виділяється «двоплановість» метафори. При цьому «двоплановість» розглядається тільки в рамках семантичної деривації, тобто метафоричне (похідне) значення слова сприймається на фоні прямого (твірного). У зв'язку із цим довгий час ігнорувалися похідні слова, які є метафоричними за своєю семантикою. Вони не кваліфікувалися як метафори, оскільки мають у більшості випадків лише одне значення, яке є прямим.

У мовознавстві лексична семантика таке слово як «метафора» відкинула, оскільки російський мовознавець Н. Д. Шмельов зазначав, що «тільки живі словотвірні зв'язки вказують на вихідну метафоричність ряду слів, у яких відповідні значення є на сьогодні основними «і єдиними» [12, 214]. Відкинута лексичною семантикою, словотвірна метафора стала об'єктом вивчення у словотворенні.

Дериватологами встановлено, що семантичні зв'язки між твірним і похідним можуть бути як прямими, так і образними, метафоричними. Твірна лексема може входити у структуру похідного в метафоричному, переосмисленому вигляді. Таке смислове співвідношення між твірним та похідним вперше було розглянуте російським ученим В. В. Лопатиним, який виділив особливу метафоричну мотивацію, суть якої полягає в тому, що «переносний смисл виникає у певних слів тільки на рівні похідного слова у його словотвірній структурі» [8, 55-56].

Під словотворчою метафорою розуміємо похідне слово, переносне значення якого утворюється у результаті зміни словотвірної структури слова, тобто у словотворчому акті. Словотвірчі метафори є результатом метафоричного переосмислення у похідному слові прямого значення твірного слова. Метафорично мотивованими називатимемо лише ті лексеми, переносне значення яких розвивається у похідних слів за відсутності такого значення у твірному.

Висновкуємо, що ментальність та словотворча метафора перебувають у тісному взаємозв'язку. Похідні лексеми, описуючи звичаї, традиції, обряди, устрій життя та національну душу шляхом переосмислення прямого значення твірного слова, творять словотворчу метафору, крізь призму якої змальовується українська ментальність.

Пізнання через словотворчу метафору української ментальності у її зв'язках із навколишнім світом розглянемо у наших подальших розвідках.

Список використаних джерел

1. Акопов Г. В. Феномен ментальности как проблема сознания / Г. В. Акопов Т. В. // Психология. – 2003. – № 1. – С. 47–55.
2. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова : Синергетика языка, сознание и культуры / Алефиренко Н. Ф. – М. : Академия, 2002. – 455с.
3. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка : попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С.37–67.
4. Арутюнова, Н.Д. Предложение и его смысл / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 175 с.
5. Белик А. А. Культурология. Антропологические теории культур / Белик А. А. – М. : РГГУ, 1998. – 360 с.
6. Колесов В. В. Язык и ментальность / Колесов В. В. – СПб. : Петербург. Востоковедение, 2004. – 240 с.
7. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / Корнилов О. А. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
8. Лопатин В. В. Метафорическая мотивация в русском словообразовании / В. В. Лопатин // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи, 1975. – С. 53-57.

9. Русаков А.Ю. Севернорусский диалект цыганского языка: заимствование русских префиксов // Материалы XXVIII межвузовской научно – методической конференции преподавателей и аспирантов. Вып. 21. Балканские исследования. – СПб., 2000. – С.16 – 25.
10. Фуко М. Археология знания: пер. с фр. / Общ. ред. Бр. Левченко. – Киев : Ника-Центр, 1996. – 208 с.
11. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии : учеб. пособие. – 2-е изд. / А. Т. Хроленко. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 184 с.
12. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
13. Яковлева Е. С. О понятии «культурная память» в применении к семантике слова / Е. С. Яковлева // Вопросы языкознания. – 1998. – № 3. – С. 43–73.

Summary. The proposed exploration provides an overview and analysis of some theoretical works, in which the metaphor as a way to reflect reality, word metaphor and mentality. Found out the meaning of «mentality», «mentality», «derivational metaphor».

Keywords: *mentality, metaphor, derivational metaphor.*

УДК 81'246.2

Т.В.Боднарчук

ДО ПИТАННЯ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТЬ «БІЛІНГВІЗМ» ТА «ДИГЛОСІЯ» У МОВОЗНАВСТВІ

Проаналізовано особливості трактування понять «білінгвізм» та «диглосія» у працях зарубіжних та вітчизняних науковців з метою виявлення їх основних відмінностей. Особливу увагу приділено відмінностям трактування поняття «білінгвізм» у мовознавстві та соціолінгвістиці.

Ключові слова: *білінгвізм, двомовність, диглосія, багатомовність, полілінгвізм, мультилінгвізм.*

Історія розвитку людства свідчить про те, що між народами відбувається постійний процес спілкування, який базується на економічних, соціально-політичних, культурних, військових та побутових зв'язках та відносинах. Випадки ізольованого життя певного народу чи етнічної групи зустрічаються в історії надзвичайно рідко. Спілкування між народами неможливе без такого явища як двомовність, одного із найважливіших культурно-історичних досягнень людської цивілізації, зародження якого відбувалося ще в епоху первіснообщинного ладу. Тому, не дивно, що проблеми білінгвізму мовознавці досліджують уже впродовж століть.

Метою даної статті є короткий огляд особливостей трактування понять «білінгвізм», «двомовність», «полілінгвізм» та «диглосія» у працях науковців різних країн та виявлення їх відмінностей.

Першими увагу дослідження взаємодії двох мов при двомовності у суспільстві звернули лінгвісти Г. Грюнбаум, Е. Відіш та ін. ще у кінці XIX ст. Вони акцентували увагу на «мовній взаємодії» або «змішуванні мов» і супутніх їм явищах проникнення і запозичення мовних елементів. Були названі історичні та соціальні фактори, а також фактор спорідненості мов, що впливали на ці процеси. Основна увага у той час була зосереджена на аналізі процесів дивергенції мов. Показовими у цьому плані були дослідження Ф. Міклошича спорідненості балканських мов. На початку XX ст. І. Бодуен де Куртене висунув нову гіпотезу про причини подібності мов, як наслідок їх територіальної близькості, що не залежить від спорідненості чи історичних зв'язків цих мов, пропонуючи таким чином досліджувати конвергенцію контактуючих мов. У американській лінгвістиці до цієї проблеми звертаються Ф. Боас, а у європейській Г. Шухардт, який стверджує, що «мовленнєве спілкування між двома мовними колективами внаслідок ускладнення акту комунікації у цих умовах призводить до конвергентної перебудови контактуючих мов в сторону їх спрощення» [13, 78].

Як показує аналіз наукових джерел, нова хвиля лінгвістичних досліджень проблеми двомовності виникла у кінці 60-х років минулого століття. Її викликала зміна усього спектру умов функціонування мов, коли проблеми двомовності актуалізувалися завдяки розвитку на-